

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 207–248.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.207-248>

UDC: 271.222(497.11)-722.52-36:929 Николај Велимировић, свети
271.222(497.11)-722.52 Јован, шабачко-ваљевски епископ

Received: February 6th, 2023. Accepted: July 5th, 2023.

Image of Bishop Nicholai Velimirovich in the Works of Bishop Jovan Velimirović

Miloš Mišković

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

✉ milosmiskovic94@gmail.com

Abstract: The paper deals with the description of Bishop Nicholai in the works of Bishop Jovan Velimirović. As the nephew of Bishop Nicholai, and staying near him, Bishop Jovan had the opportunity to witness many events from his uncle's life, as well as crucial events from the history of the Serbian Orthodox Church in that period.

Bishop Jovan stayed near Bishop Nicholai from the second grade of high school and had the opportunity to witness many events in his uncle's life. He parted ways with him only in 1944, when the Nazi Germans took Patriarch Gavriilo and Bishop Nicholai from the Vojlovica Monastery to the Dachau concentration camp.

Bishop Jovan wrote three works about Bishop Nicholai: the memoir "Bishop Jovan's Memories of Bishop Nicholai Velimirovich" and two shorter articles which appeared in the *Glas Crkve* [*The Voice of the Church*] journal. All three works were published after the death of Bishop Jovan.

The works of Bishop Jovan will be placed in a broader historical context and will help in understanding key events from the life of Bishop Nicholai, as well as fateful events from the history of the Serbian Orthodox Church in that period. In his works, he was meticulous, without the intention of elevating the main figure of his

“Memories” in relation to the other figures mentioned in his works, objectively and truthfully portraying both personalities and events. Also, his work provides new insight into the life and work of Bishop Nicholai, and — being analyzed in a wider historical context — it also provides new knowledge about the history of the Serbian Orthodox Church in that period.

Key words: Bishop Nicholai Velimirovich (1881–1956), Bishop Jovan Velimirović (1912–1989), Serbian Patriarch Gavriilo Dožić (1881–1950), Bishop Vasilije Kostić (1907–1978).

Личност Владике Николаја Велимировића у делима Епископа Јована Велимировића

Милош Мишковић

Православни богословски факултет Универзитета у Београду

✉ milosmiskovic94@gmail.com

Апстракт: Рад се бави описом Епископа Николаја у делима Епископа Јована Велимировића. Као синовац Епископа Николаја, и боравећи у његовој близини, Епископ Јован је имао прилику да буде сведок многих догађаја из живота свог стрица, као и круцијалних догађаја из историје Српске Православне Цркве у тој епохи. Дела Епископа Јована биће постављена у шири историјски контекст и помоћи ће у разумевању кључних догађаја из живота Епископа Николаја, као и судбоносних дешавања из историје Српске Православне Цркве у том периоду. Циљ рада је да се кроз анализу података из дела Епископа Јована стекне нови увид у живот Епископа Николаја.

Кључне речи: Епископ Николај Велимировић (1881–1956), Епископ Јован Велимировић (1912–1989), Патријарх српски Гаврило Дожић (1881–1950), Епископ Василије Костић (1907–1978).

Увод

Епископ шабачко-ваљевски Јован Велимировић (1912–1989), синовац Епископа Николаја Велимировића, био је епископ на катедри Епархије шабачко-ваљевске од 1960. до 1989. године.

Боравио је у близини Владике Николаја од другог разреда гимназије и имао прилику да буде сведок многих догађаја у животу свог стрица. С њим се растао тек 1944. године, када су Немци Патријарха Гаврила и Епископа Николаја одвели из манастира Војловице у логор Дахау.

Епископ Јован је написао три дела о Епископу Николају: мемоаре „Сећања Епископа Јована на Епископа Николаја Велимировића“ и два краћа чланка у листу *Глас Цркве*. Сва три дела била су објављена после смрти Епископа Јована. Ова дела биће постављена у шири историјски контекст и помоћи ће у разумевању круцијалних догађаја из живота Епископа Николаја, као и судбоносних дешавања из историје Српске Православне Цркве у том периоду. Циљ рада је да се кроз анализу података из дела Епископа Јована стекне нови увид у живот Епископа Николаја.

Порекло и детињство Владике Николаја

Казивање о Владици Николају Епископ Јован почиње изношењем породичне историје породице Велимировић. Према породичном предању, Велимировићи потичу од Антонија (Анте) Јовановића, начелника среза подгорског, сахрањеног у манастиру Ђелије. О његовим родитељима, као и о времену досељавања из Сребренице у Босни, није имао тачних података. Антоније је имао двојицу синова, Велимира и Симу, а према неким изворима имао је и тре-

ћег, Радосава. Од њих су настале породице: Велимировић, Симић и Радосављевић, које и данас постоје у Лелићу. Антонија Јовановића помиње Јоаким Вујић у свом „Путешествију“: наводи да је 1828. године, путујући од манастира Пустиње у манастир Ђелије, ишао преко Лелића, где је срео Антонија Јовановића и разговарао са њим. Никола је био најстарије дете из брака Драгомира и Катарине; рођен је 23. децембра 1880. године (по старом календару) и био крштен у манастиру Ђелије, који је тада био претворен у парохијску цркву. Његови родитељи су имали укупно деветоро деце, од којих је осморо преминуло за живота родитеља; само је Никола надживео родитеље. Сва браћа и сестре умрли су као одрасли и зрели људи, од разних болести, а само је један погинуо у рату 1914. године (епископ Јован не наводи име брата који је погинуо у рату: то је био Душан, отац Епископа Јована).¹

¹ Епископ Јован Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, у Свештеник Милисав Д. Протић, *Николај — био-библиографија: 1880–1941* (Шабац: Епархија шабачка, 2012), 455–456. У чланку који су написали Зоран Радојичић и Мирко С. Бојанић (Зоран Радојичић, Мирко С. Бојанић, „Велимировићи Владике Николаја“, *Гласник: годишњак Међуојштинској историјској архиви Ваљево*, бр. 32 (1998): 166–179) исправљени су недостаци и празнине у родослову Велимировића. Према њиховом истраживању, преци Велимировића доселили су се половином 18. века из Осата у Босни. Из Осата су се доселила браћа Милован и Миливоје Станисављевић, а са њима и братучед Јован, који се могао презивати Симеоновић или краће Симић. Јованов најстарији син звао се Симеон, а друга двојица — Велимир и Антоније. Радојичић и Бојанић дају прецизан родослов Велимировића, почевши од потомака Јована. Они наводе тачну годину венчања његових родитеља (Драгомир и Катарина, рођ. Филиповић из Стрмне Горе, венчали су се 27. 11. 1879), као и године рођења и смрти Владике Николаја, те његове браће и сестара. На крају чланка, аутори дају напомену да су датуме датирани према новом календару, а разлика између старог и новог календара у 19. веку је износила 12 дана. У биографији др Димитрија Најдановића, коју је у склопу едиције *Изабраних дела о Владици Николају* приредио Љубомир Ранковић (Димитрије Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, у *О Владици Николају*, *Изабрана дела*, књ. XXV, пр. Љубомир Ранковић, 7–79, Ваљево: Глас Цркве, 2000), приређивач је изнео кратки сепарат из чланка Радојичића и Бојанића. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 11–13.)

Пре него што се упустио у изношење детаља о школовању младог Николе, Епископ Јован је описао опасност која је младом Николи претила од хајдука. У другој половини 19. века била је развијена хајдучија, која није имала ослободилачки карактер — какав је био у време робовања Турцима — него је била усмерена на отмице и пљачке. У том периоду најпознатији хајдук, страх и трепет ваљевског краја, био је извесни Ђурђић. Са својом дружином послао је поруку Николином оцу Драгомиру да му на место које је он одабрао донесе одређену суму дуката; у супротном ће му они отети сина Николу, који је још био у колевци. Драгомир је уцену одбио и није однео новац хајдучима. Ђурђић се стога спремао да Николу отме из колибе, изван села где су Драгомир и његова супруга те године становали, према одлуци старешине задруге, ради прикупљања белог мрса. Катарина је у сумрак видела одсјај хајдучких пушака на превоју више колибе, где се зауставио Ђурђић са дружином. Зграбила је Николу и побегла у село. На Николину срећу, на одсуству из војске био је Николин стриц Љубомир, тада најбољи стрелац у српској војсци. Ђурђић је знао за то и пустио је Катарину да побегне у село, да се не би умешао Љубомир и све их побио.² Љубомир Ранковић у својој монографији о Владици Николају наводи да је Владика Николај као јеромонах у Енглеској упознао хајдука који га је као дете у колевци био уценио.³

² Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 457–458.

³ Јеромонах Николај је током свог боравка и рада за време за време Првог светског рата у Енглеској чуо од својих пријатеља да постоји један српски ресторан под називом „Српска кујна“ и посетио га је са циљем да проба нека од српских јела. У том ресторану је срео једног средовечног човека који је продавао књигу *Живот хајдука* (али у тексту монографије не пише име и презиме, па можемо претпоставити да је то тај Ђурђић). У разговору са Николајем признао је да је он тај хајдук чија су дела описивана у тој књизи. Николај га је питао за догађај о коме му је мајка причала, не откривајући свој идентитет, а некадашњи хајдук је потврдио причање његове мајке. На крају, Николај му је у хотелу, где је одвео свог саговорника на преноћиште, открио да је он то дете из Лелића које је он уценио. Некадашњи хајдук је од њега узео благослов, пријавио се као добровољац у

Школовање младог Николе и његов рад у просвети

Млади Никола био је уписан у први разред основне школе, која је била при манастиру Ђелије. Николин отац био је старешина задруге; да му се не би приговарало да је свог сина уписао у школу као старешина, за програм образовања предложио је синовца Атанасија, што се и прихватило. Према сведочанству Епископа Јована, Атанасијевом оцу није било право што је његов син послат у школу, па је правио пометњу у задрузи. Драгомир је поново сазвао задругу; пошто је Атанасијев отац изјавио да свог сина неће да шаље у школу, Драгомир је одлучио да пошаље свог сина Николу. Епископ Николај се радо сећао школе у манастиру Ђелије и о њој је говорио са великим пијететом.⁴

Протојереј Димитрије Најдановић наводи име Николиног учитеља: Михаило Ступаревић; он је у младом Николи будио родољубива осећања. Учитељ Михаило никада није имао бољег ђака од Николе, па је настојао да Никола настави школовање у ваљевској гимназији.⁵ Како сведочи Епископ Јован, по питању Николиног уписа у гимназију у задрузи Велимировића није било опирања, јер се до тада већ био показао као марљив ученик. Ваљевска гимназија је била на добром гласу, али није нудила потпуно образовање, јер је имала само шест разреда. Никола је у гимназији био одличан ученик, али су му трошкови становања и исхране

српску војску и касније погинуо на Солунском фронту. Љубомир Ранковић, *Свети Владика Николај: живои и дело* (Шабац: Глас Цркве, 2013), 64.

⁴ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 458–459.

⁵ Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 14–17. Најдановић нам наводи да се током школовања мали Никола умало није удавио приликом купања у реци Градац, која протиче испод манастира Ђелије. Од даљења га је спасио Сретен Савић из Доњих Лесковица. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 15.

представљали велики проблем. Епископ Јован доноси неке податке о школовању у гимназији, али, према његовом сведочанству, Владика Николај је, упркос инсистирању синовца да му се подробније исприча о том периоду образовања, вешто избегавао да му говори на ту тему.⁶ По завршетку гимназије, Никола је, после дугог размишљања и консултовања, одлучио да је најбоље и најрентабилније да се упише на Војну академију у Београду. Конкурсна комисија га је одбила, зато што је био неухрањен и што није имао потребан обим груди. Неко је Николи тада рекао да је у току и конкурс за упис у последњу класу такозване ‘старе београдске богословије’, а примао се неограничени број ученика. Никола се пријавио и био је примљен у Богословију 1898. године. Та генерација је била веома бројна — имала је неколико одељења; доцније, према сведочењу Епископа Јована, ученици ове класе руководили су Српском Православном Црквом са великим успехом.⁷

Већина Николиних другова завршила је један или два разреда више него што је било тражено за упис у богословију; за овакав ниво образовања ученика био је потребан и одговарајући наставни кадар. Стара богословија је нешто дуже од шездесет година постојања школовала црквени и просветни кадар Српске Цркве и државе и тако испунила насушну потребу државе и Цркве. Никола је у Београду тешко живео, јер богословија није била интернатски уређена,

---

⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 459–460. Како наводи Љубомир Ранковић у својој монографији, ваљевска гимназија је била на добром гласу и њени ђаци су били запажени на факултету у Београду и Европи. У гимназији је Никола показао велики таленат за књижевност и писање; тада је и одлучио да се посвети науци и да настави даље образовање на вишим школама. Ранковић, *Свети Владика Николај*, 21.

⁷ Поред Епископа Николаја Велимировића, последњу класу старе београдске богословије завршили су и Митрополит скопски Јосиф Цвијовић, Епископ нишки Јован Илић и проф. др Јордан Илић, професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Епископ Николај је Богословију завршио 1902. године, а матурантски пано његове генерације налази се у Богословији Светог Саве у Београду.

па је морао да станује приватно, а отац му је слао мало новаца, тако да је морао да живи у влажном и мемљивом стану; због тога је добио болест по имену шкрофуле, од које се излечио тек током боравка у Швајцарској. За време школовања упознао се са протом Алексом Илићем, уредником часописа „Хришћански весник“; прота га је ангажовао ради експедиције часописа, тако да је захваљујући том послу могао да поправи своје материјално стање.⁸

По завршетку Богословије 1902. године био је ослобођен војске као неспособан, због неухрањености и шкрофула, те постављен за учитеља у селу Драчић, десетак километара јужно од Ваљева. Ту се спријатељио са свештеником Савом Поповићем. Прота Алекса Илић се интересовао за Николу, и ако му се дуже времена не би јавио или написао чланак за часопис, писао би свештенику Сави. Епископ Јован приказује узаврелу политичку ситуацију и партијску борбу у Србији, у шта је било укључено и свештенство. Никола је остао неутралан и није се мешао у политику; тим ставом је некоме засметао и указом министра Љубе Давидовића 1904. био је премештен за управитеља школе у селу Лесковице. Ради лечења од шкрофула лекари су му препоручили боравак на приморју и он је неколико година за време рас-

⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 460–462. Стара богословија престала је са радом 1903. године, а нова богословија је почела са радом 1900. године, тако да су у периоду између 1900. и 1903. године паралелно постојале две богословије. Игнатије Марковић наводи да је у старој богословији предавало 87 предавача и да је у њој школовано 2680 ученика. Сва виша јерархија после Митрополита Петра, закључно са епископима у време Митрополита Димитрија, проистекла је из ове богословије; многи су били и професори тог училишта. Поред тога, у време када су осниване високе школске, националне и културне институције српског народа, ученици и професори Београдске богословије дали су немерљив допринос оснивању тих институција. Игнатије Марковић, *Сімо сегодгесей йейі іодина Богословије Свейіой Саве у Беоіраду (1836–2011)* (Београд: Богословија Светог Саве, 2011), 103–105. Тако Игнатије Марковић у својој монографији посредно потврђује речи Епископа Јована о значају Београдске богословије. На крају његове монографије, у прилогу — где се налазе фотографије — налази се матурантски пано генерације Епископа Николаја.

пуста боравио у Херцег Новом (а и касније је боравио на приморју, у Швајцарској). Испрва му се није свиђао боравак у Боки, али је ју временом толико заволео да је у „Хришћанском веснику“ написао чланак о њој, који је касније изашао као сепарат. Према тврдњи Епископа Јована, то је једна од најлепших песама о лепоти Боке.⁹

Школовање у иностранству и рад у Богословији Светог Саве

Како наводи Епископ Јован, о Николином службовању о Лесковицама није остало пуно података. Никола се тада спремао за одлазак на старокатолички факултет у Берну, претходно одбивши да иде на школовање у Русију. Био је други студент који је отишао на школовање у Берн.¹⁰

Из записа Епископа Јована не зна се тачно време школовања Николе Велимировића на факултету у Берну. Ангела Берлис наводи да је Никола по добијању стипендије од Министарства просвете и црквених дела краљевине Србије прво отишао у Хале, где је боравио од новембра 1905. до августа 1906. године (претпостављамо да је тамо био са циљем изучавања немачког језика пре уписа на старокатолички факултет). У Берну је студирао од октобра 1906. до јула/августа 1908. и од априла 1909. до јула/августа исте године.¹¹

⁹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 463–464.

¹⁰ Први студент који је отишао у Берн био је Чеда Марјановић, професор-катихета. Доцније ће велики број студената ићи у Берн на школовање. Епископ Јован, поред Чедe Марјановића, наводи и следеће Николајеве другове из богословије: Владиду Јована Илића и његовог брата, те професора Јордана Илића. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 464–465.

¹¹ Angela Berlis, “Serbian Orthodox Presence in Switzerland in the Early Twentieth Century: Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern,” in *Serbia and the Church of England: The First World War and a New Ecu-menism*, ed. Mark D. Chapman and Bogdan Lubardić (Cham, Switzerland: Pal-

Николино школовање у Берну било је безбрижно: по речима Епископа Јована, добра стипендија му је омогућавала пристојан живот и прилику да одлази на друге факултете по Немачкој и на њима слуша предавања истакнутих професора, по читаве семестре, док је испите полагао на матичном факултету. Пошто је положио дипломске испите, докторирао је на тему: *Вера айосѿола у васкрсење Хрисѿово као основна доѿма айосѿолаке Цркве*. Тезу је написао на немачком језику.¹² Докторске испите је полагао у периоду од 15. до 18. јула, а докторирао је 18. јула 1908. са оценом *summa cum laude*. Исте године је добио прву награду факултета за свој рад.¹³ Епископ Јован наводи да је Никола после докторирања дошао у Београд, са намером да обезбеди стипендију за Оксфорд. Испрва му је Министарство укинуло дотадашњу стипендију и није хтело да га шаље на даље школовање, али је на интервенцију проте Алексе Илића и неких његових пријатеља добио стипендију за даље школовање у Енглеској. Како наводи Епископ Јован, тамо је завршио Филозофски факултет и докторирао на тему „Философија Берклија“, али је тезу бранио у Женеви, на француском језику.¹⁴

Први Николин боравак у Енглеској био је од касне јесење 1908. до пролећа 1909. године; тамо је провео један семестар док је припремао своју другу докторску тезу. Из Ен-

---

grave Macmillan, 2022), 56–57.

¹² Назив тезе на немачком језику гласи: „Der Glaube an der Auferstehung Christi als Grunddogma der Apostolischen Kirche“. Ангела Берлис доноси податак и о његовом ментору докторске дисертације. Дисертацију је израдио под менторством Едуарда Херцога, професора Новог Завета на католичком теолошком факултету и епископа старокатоличке Цркве у Швајцарској. Berlis, “Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern,” 58. Од 58. до 60. стране Берлис даје кратак опис дисертације.

¹³ Berlis, “Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern,” 60–61.

¹⁴ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 465–466. Приређивач „Сећања Епископа Јована“, Љубомир Ранковић, није могао да пронађе текст Владичине дисертације, нити ју је нашао у Владичиној биографији. У његовој монографији налазимо податак да је Никола Велимировић докторирао 1908. године. Ранковић, *Свети Владика Николај*, 30.

глеске се јавио свом ментору Херцогу и у писму му изнео да узима часове — али није навео које, као и да се бави рецепцијом учења кардинала Њумана.¹⁵ Код Епископа Јована не налазимо сведочанства о другом докторату Николе Велимировића у Берну,¹⁶ а код Ангеле Берлис налазимо податак да је приликом боравка у Берну у периоду од априла до јула/августа 1909. године одбранио своју другу докторску дисертацију. Дисертацију је одбранио на Филозофском факултету Универзитета у Берну под менторством старокатоличког професора Филипа Вокера. Наслов тезе је био: *Француско-словенске борбе у Боки Кошторској (1806–1814)* (наслов на немачком: *Französisch-slavische Kämpfe in der Bocca di Cattaro (1806–1814)*). На захтев његовог ментора, Филозофски факултет је прихватио ову дисертацију и оценио је оценом *magna cum laude*.¹⁷

Аутор наводи да по повратку у Београд Николи нису признали диплому факултета у Берну — јер није имао завршену гимназију. Стога је Никола био принуђен да положе седми и осми разред гимназије, као и матуру у Другој београдској гимназији. После тога га је Министарство поставило за суплента у Београдској богословији, са статусом свршеног студента Филозофског факултета и предавача световних предмета. Предавао је немачки језик, филозофију, логику, историју и друго.¹⁸

После прележане дизентерије отишао је до Митрополита и рекао да хоће да испуни обећање о монашењу. Митрополит га је послао у манастир Раковица, где га је после

¹⁵ Berlis, "Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern," 61.

¹⁶ Љубомир Ранковић у загради на страни 466. напомиње да је Николај у Берну стекао два доктората (један из теологије, други из историје). Љубомир Ранковић је тада био главни и одговорни уредник *Гласа Цркве*, па је он унео ту напомену у текст „Сећања“. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 466.

¹⁷ Berlis, "Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern," 62–63. На 63. и 64. страни, ауторка даје кратак опис садржаја дисертације.

¹⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 466.

двонедељног искушеништва замонашио старешина манастира, архимандрит Арсеније, 17. децембра 1909. године. У чин јерођакона рукоположен је 19. децембра исте године, а у чин јеромонаха наредног дана, те био је причислен братству манастира Раковица.¹⁹

Јеромонах Николај се прочуо као добар беседник, чиме је изазвао одушевљење у Београду. Међутим, својим не свакидашњим беседама и радовима изазвао је и подозрење више јерархије. Епископ Јован је навео пример да је Епископ шабачки Сергије забранио Николају да одржи беседу у шабачкој цркви. Свештенство и Николај нису ту забрану испоштовали, тако да Николај јесте одржао беседу у пуној цркви. Недуго после тога Митрополит и остали епископи стекли су уверење да Николај својим беседама уноси протестантски дух у Цркву, тако да је он био принуђен да поднесе оставку на место суплента у београдској богословији и да се упише на Духовну академију у Петрограду.²⁰

Епископ Јован и протојереј Димитрије Најдановић слажу се у својим извештајима да је Николај отишао у Петроградску духовну академију, уписавши се тамо као свршени богослов, не помињући своје завршене факултете и докторате, нити показујући ректору Академије писмо препоруке Митрополита Димитрија. Остао је непознат, док се за време дискусија са професорима и студентима није толико истакао да је ректор Духовне ака-

¹⁹ Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 18. Код Епископа Јована помиње се само на страни 466. да се Никола замонашио у Раковици и узео име Николај. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 466.

²⁰ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 467–468. Јеромонах Николај се првобитно опирао жељи Митрополита Димитрија, јер је сматрао за понижење да се после два доктората упише као почетник у Духовну академију. Митрополит је инсистирао да иде у Русију и да се тамо „оправослави“, јер је до тада студирао на Западу; тек после завршене Академије могао је да рачуна на службу у богословији, сходно тадашњем Закону о богословијама. Николај је испрва одбијао да иде, али је прота Алекса успео да га приволи да послуша Митрополита и оде у Русију. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 20.

демије, Митрополит Антоније, писао Митрополиту Димитрију о ученом јеромонаху Николају, који се у диспутима са професорима и студентима прославио. Николај је од обер-прокурора Светог Синода,²¹ добио бесплатну возну карту и тако је успео да пропутује Русију, посети њене велике светиње, као и да упозна организацију и рад Руске Православне Цркве. У Русији је написао већи део докторске дисертације и рукопис је донео са собом у Србију. Одлазећи у Лондон да се бори за 'српску ствар' током Првог светског рата, кутију у којој је био рукопис и новац предао је свом пријатељу Димитрију Рошу, са молбом да чува кутију, не рекавши шта се налази у њој. Приликом повлачења из Албаније, Рош ју је у Краљеву оставио једној жени на чување. После рата се тај рукопис појавио под туђим именом, а Владика Николај никад није хтео да каже свом синовцу ко је тај човек који је под својим именом објавио његово дело.²²

У капиталној монографији професора Владислава Пузовића налазимо податке који бацају ново светло на боравак јеромонаха Николаја у Русији, а који не постоје у делима његовог синовца, као ни у делу проте Најдановића. Наиме, у архиви Кијевске духовне академије налази се податак да су документа Николе Велимировића приспела у Академију 1902. године, а да се Никола Велимировић није појавио на испиту; док у архиви дореволюционарне Санктпетербуршке духовне академије не постоје подаци о ње-

²¹ Епископ Јован наводи да је јеромонах Николај добио бесплатну возну карту од обер-прокурора Светог Синода, Побједоносцева. Међутим, у време када је јеромонах Николај боравио у Русији, обер-прокурор Светог Синода био је Сергеј Михајлович Лукјанов. Сергеј Михајлович Лукјанов био је обер-прокурор Светог Синода од 5. фебруара 1909. године до 2. маја 1911. године.

²² Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 20, 21; Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 467–468. Код Епископа Јована не налазимо датум одласка јеромонаха Николаја на студије у Петроград, док код Најдановића налазимо да је отишао у јануару 1910. године.

говом студирању.²³ Из овог се може закључити да је код Николе Велимировића постојала намера да упише Духовну академију после завршене богословије, али да је уместо тога био послат на учитељску службу у свој родни крај.

Код Епископа Јована не налазимо податак колико је времена јеромонах Николај провео у Русији, док код Најдановића налазимо податак да је 10. маја 1911. године Николај био позван да се врати у Србију, јер су Митрополит и епископи планирали да га изаберу за епископа на упражњену нишку катедру. Николај се вратио, а за епископа је изабран архимандрит Доментијан.²⁴

Епископ охридски и битољски

У делу Епископа Јована не налазимо податке о првом столовању Епископа Николаја на катедри Епархије жичке. Јеромонах Николај био је изабран за епископа Жичке епархије 1919. године, а после 18 месеци — за епископа Охридске епархије.

Код проте Најдановића налазимо податке да је током свог првог управљања Жичком епархијом Епископ Николај био ангажован за мисије државног и црквеног значаја, тако да је често био одсутан из епархије. Крајем децембра 1920.

²³ Владислав Пузовић, *Руски џушеви српској богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917* (Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду — ЈП Службени гласник, 2017), 480.

²⁴ Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 22. Вративши се у Србију, јеромонах Николај је наставио рад као наставник у Београдској богословији. По повратку са одсуства, тј. са школовања у Русији, изабран је за васпитача и књижничара школске књижнице. Школске 1911/1912. предавао је Филозофију и Општу историју, а касније и Педагогију. Водио се као наставник богословије до краја Првог светског рата, а Свети архијерејски сабор га је 1919. изабрао за епископа жичког. Марковић, *Сво седамдесет и пет година Богословије Светиој Саве у Београду*, 133, фн. 307.

године Епископ Николај је био премештен у Охридску епархију, али је због државног интереса — да држи предавања по америчким црквама и универзитетима — отишао у Америку и тамо остао неколико месеци. По повратку се задржао у Београду, учествујући у раду Светог Архијерејског Синода, а крајем јула 1921. дошао је у своју нову резиденцију, у Охрид.²⁵

О разлогу премештаја Епископа Николаја у Охридску епархију код Најдановића не налазимо објашњења; међутим, Епископ Јован нам доноси истину: у Охрид је био премештен по казни, због блакости према свештеницима у Жичкој епархији тј. због толерисања другог брака појединих свештеника.²⁶ Тврдњи Епископа Јована треба поклонити пуно поверење, јер је он као синовац Епископа Николаја био упућен у прави разлог премештаја. Поред тога, млади Јован је од другог разреда гимназије живео у Охриду, где је завршио гимназију, тако да је до Николајевог премештаја у Жичку епархију био у близини свог стрица.

²⁵ Крајем 1919. године, са благословом Цркве, а по жељи државног врха, боравио је у Лондону; док је у мају 1920. године био у Атини и Цариграду, ради саветовања о питању другог свештеничког брака. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 30–32.

²⁶ Покрет за други брак свештеника појавио се по завршетку Првог светског рата. Српска Православна Црква је ради решавања тог проблема имала саветовање са Васељенском Патријаршијом у Цариграду, јер нису хтели да самостално решавају питање другобрачних свештеника. Јерарси Цариградске Патријаршије саветовали су српским епископима да њихова Црква има право да поступи по правилима црквеног живота, али да сваки случај понаособ оцени. Сабор Српске Цркве је крајем 1920. донео одлуку да се настави са ранијом праксом по питању другог свештеничког брака, тј. да је други брак за свештенике забрањен. Проблем је био велики, а бројни свештеници су били другобрачни или су то намеравали да постану, тако да је Главни одбор Српског православног свештеничког удружења молио министра вера да посредује код Светог Архијерејског Сабора да се саборска одлука обустави или одложи. Када је Епископ Николај отишао на Охридску епархију, један број свештеника је сматрао да их је изневерио по питању другог свештеничког брака, јер им је прећутно одобравао склапање другог брака, а на Сабору је устао против другог свештеничког брака и тиме је њих, те свештенике, оставио саме и без помоћи. Ивица Чаировић, Миломир Тодоровић, *Служење и сведочење ирройјереја Љубисава Д. Појовића (1881–1966)* (Крагујевац: Каленић, 2019), 103–110.

После Првог светског рата, у Цркви је постојао велики покрет за други брак свештеника. Немали број њих се по други пут оженио, а чак су и једни друге венчавали. Аутор није знао став Епископа Николаја према том питању, али је било очигледно да Николај није предузимао санкције према тим свештеницима, него да их је трпео; то му је узето као кривица и због тога је био премештен у Охрид, а данас, како аутор наводи — а то су 80-е године прошлог века — Цариградска Патријаршија признаје други брак свештеника као легалан. Епископ Николај није био устоличен и није званично примио епархију, како је обичај, што је јединствени случај у Српској Православној Цркви. Свештеници у Охридској епархији су веома скромно живели: били су пароси у својим родним местима и преко недеље су обрађивали своје породично имање, а недељом и празником су вршили литургију. Држава је Епископу Николају доставила списак пробугарски оријентисаних свештеника, које је требало пензионисати или сменити. Епископ Николај их је заштитио од државне власти и због тога је имао неприлике са чиновницима, па чак и са министрима; а у неким случајевима начелници су били премештани са својих положаја, на интервенцију Епископа Николаја, због насиља над свештеницима.²⁷

Епископ Николај је добио на управу Охридску епархију, која је била веома сиромашна. Састојала се од три среза и имала је укупно 30 полуписмених свештеника, бивших егзархиста или патријаршиста, који су једва могли да нешто прочитају или напишу. Лишен превелике администрације, Епископ Николај је могао да се посвети молитви и научном раду. Епископ Јован описује скромне услове живота Епископа Николаја у Охриду. Охрид је имао око 40 цркава, оспособљених за богослужење, али је велики број њих потребовао обнову. Две примарне ствари које је Епископ Николај урадио док је столовао у Охриду биле

---

²⁷ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 481–485.

су: обнова монаштва и благ однос према прогрчки и про-бугарски оријентисаном свештенству. Дошавши у Охрид, Епископ Николај је био у близини Свете Горе и на њој је сваке године проводио по месец дана. Обишао је све њене манастире, пештернике и испоснике по разним местима, а са Свете Горе се враћао са свескама у којима је водио белешке из својих разговора са монасима. Владика је успео да обогати епархијску библиотеку у Охриду, купујући велику број књига на Светој Гори.²⁸

Од 1926. почиње обнова монаштва у Српској Православној Цркви, јер су од те године код Владике почели да долазе богомољци из централне Србије, на духовне разговоре, а велики број њих и ради монашења и ступања у манастир. Као најзначајније ученике Епископ Јован истиче др Радоја Арсовића — ког је Епископ Николај замонашио под именом Јаков, а који је касније сахрањен је у манастиру Тумане — и др Јову Тодоровића — лекара из Ђуприје, који је желео да се замонаши, али ком Владика то није дозволио док не удоми својих пет неудатих сестара. Поред тога, Епископ Николај је успео да обнови женско монаштво, које је у Српској Цркви било ретко. Створио је први женски манастир у Калишту; он је постао база и расадник женског монаштва у Српској Цркви.²⁹

Епископ Јован помиње 1926. годину као почетак обнове монаштва у Српској Православној Цркви. Тада одржао Први народни православни сабор — 13. и 14. септембра 1926. године — у манастиру Драча. За председника Православне народне хришћанске заједнице и Савеза братства православних хришћана био је изабран Епископ Николај.³⁰ Епископ Јован ову годину означава као почетак бо-

²⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 474–480.

²⁹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 480–481.

³⁰ Драган Суботић, *Ејскај Николај и православно бојомољачки йокреј. Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Јујославији 1920–1941* (Београд: Нова Искра, 1996), 68–69. Епископ Николај је почетком 1920. године, на предлог Милана Бозољца, државног економа из Јагодине, са-

гемољачког покрета, из којег се регрутовало монаштво у Српској Православној Цркви.

Други светски рат је прекинуо ширење богомољачког покрета и умножење монаштва у манастирима.

Године 1930. долази до ароданције епархије, тако што су Охридска и Битољска епархија биле уједињене: Битољ је постао седиште епархије, а Охрид само архијерејско намесништво. Епископ Јован истиче да се Владика Николај бавио харитативном делатношћу. Битољ је био вишенационални град са великим бројем становника, али је имао доста сиротиње. Владика је основао народну кухињу и дечје сиротиште „Богдај“.³¹ У народној кухињи и у сиротишту

звао неколико виђених људи на састанак у Београду, а расправљано је о покретању једног побожног листа за народ. Лист је добио име *Бојомољак* и изашао је у само два броја. Иако је лист угашен, у народу се појавио велики покрет који је био покренут овим листом. Суботић, *Епископ Николај и његови православнобојомољачки њокреји*, 67.

³¹ Дечје сиротиште „Богдај“ Епископ Николај је поверио на управу Нада Аџић, која је је нешто пре тога дошла код Владике и саопштила му своју жељу да се замонаши. Како сведочи Епископ Јован, ако је неко хтео да орасположи Владика, требало је само да започне причу о „Богдају“. То сиротиште је добило име по једном извору воде, који се налазио у дворишту сиротишта. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 487. Дечје сиротиште је било отворено 1. децембра 1935; до краја децембра имали су тридесеторо пријављене деце. Највећу помоћ „Богдај“ је добио од Југословенске уније за заштиту деце, из фонда Краља Александра; затим од Патријарха Варнаве, Жичке епархије, разних министарстава, дародаваца из Београда, рођака Надежде Аџић, а и сама средина је позитивно реаговала на ту установу, тако да су и они помагали, али је већина хтела да остане анонимна. Сиротиште је радило до бугарске окупације Битоља 1941. године, када се Нада Аџић са сестрама преселила у Трстеник и при Цркви Светог Николе, 5. јануара 1942, основала установу за децу без родитеља. Љиљана П. Станков, „Свети посао, са пуно љубави и душе — добротворни рад Надежде Аџић у Београду и Битољу“, у *Игуманија Ана (Аџић) — оличење њосвећеносији (Зборник радова њоводом 120 њодина од рођења и 70 њодина од њримања монашкој чина)*, ур. проф. др Илијана Чутура, Оливер Ђорђевић (Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019), 53–56. О кореспонденцији Владике Николаја са Надеждом Аџић постоји књига коју је издао манастир Враћевшница. Николај Велимировић, Ана Аџић, *Бојодај–Бииољ* (Горњи Милановац: Манастир Враћевшница, 2019).

били су збринути сви, без обзира на веру и нацију. „Богдај“ није у пуном смислу био сиротиште: у њему су деца боравила током дана и тамо се хранила, а увече су ишла својим кућама, на спавање. Владика је веома волео „Богдај“ и није било дана да га није посетио и проводио време са децом.³²

Битољска богословија је била саграђена док је надлежни епископ у Битољу био Епископ Јосиф Цвијовић,³³ тако да је Владика Николај затекао изграђену богословију. Богословију је често обилазио и држао предавања богословима. Њу је посетио и Патријарх Варнава,³⁴ а у част његовог доласка била је подигнута чесма посвећена Светом Сави. Битољска богословија је била у то време највећа богословија Српске Цркве. Имала је 200 богослова и 100 питомаца, који су учили гимназију и спремали се за богословију, а становали су у богословском интернату. Ту су се школовали Срби, Албанци, Грци из Корче и јужне Албаније, Чеси и Поткарпатски Руси. Страни богослови били су најбоља пропаганда Срп-

³² Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 486–487.

³³ Владика Николај јесте затекао изграђену богословију када је дошао у Битољ, али је он, заједно са тадашњим Епископом битољским Јосифом (Цвијовићем), поднео меморандум министру вера Миливоју Јовановићу да се богословија у Битољу отвори. Министар вера је меморандум Епископа Јосифа (коме се на крају потписом придружио Епископ Николај, написавши да се слаже са његовим предлогом и придружује његовој молби), као и одлуку Светог архијерејског Сабора о оснивању Битољске богословије, поднео пред Министарски савет, ком је председавао Никола Пашић. Министарски савет је 5. октобра 1921. године донео одлуку о оснивању Богословије у Битољу. Крајем 1936. године за суплента у Богословији постављен је Јован Велимировић. Будимир Кокотовић, „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“, *Николајево сјудује*, година II, бр. 4 (2022): 369–370: 384.

³⁴ Патријарх Варнава је посетио Битољ у периоду између 6. и 10. новембра 1936. године. Дана 9. новембра Патријарх је посетио Богословију, у пратњи Епископа охридско-битољског Николаја и умировљеног пећког Јеротеја (Гавриловића); том приликом је осветио Светосавску спомен-чесму. Кокотовић, „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“, 383–384. Епископ Јован наводи да је спомен-чесма подигнута у спомен доласка Патријарха у посету Богословији. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 487.

ске Цркве и Краљевине Југославије, а ти свршени богослови били су главна снага Чешке Цркве и Албанске Цркве.³⁵

Епископ Јован прави пресек и осврт на Николајев рад у Светом Архијерејском Синоду, у ком је Николај, током четворогодишњег мандата, био главни помоћник Патријарха и покретач многих акција. У време Конкордатске кризе Патријарх Варнава и Епископ Николај били су главни борци против конкордата. Аутор описује стање у епископату Српске Цркве и њихов однос према конкордату. Већина епископа била је против, а највише критика је било упућено Митрополиту Гаврилу Дожићу, који је био лични пријатељ премијера Стојадиновића и који није јавно иступао против њега, што му је црногорско свештенство снажно замерало. После смрти Патријарха Варнаве, када се упразнила патријаршијска катедра, премијер Стојадиновић је подржао избор Гаврила Дожића за патријарха и тиме му се одужио за неутралан став према конкордату и за лично пријатељство.³⁶

Николај као жички епископ

Након смрти Епископа жичког Јефрема Бојовића,³⁷ Епархија жичка се упразнила и краљ Александар је сутерисао Патријарху Варнави да се на жичку катедру постави Епископ Николај, који је у Македонији показао велике успехе. Владика се нарочито показао на социјалном пољу, у оснивању народне кухиње и дечјег сиротишта „Богдај“. О Владичином успеху прочуло се по целој држави, па су вести о томе стигле и до краља Александра. Српска Православна Црква је 1932. по-

³⁵ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 487–488.

³⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 489–492.

³⁷ Епископ жички Јефрем Бојовић, брат војводе српске војске, Петра Бојовића. Био је дугогодишњи професор у Богословији Светог Саве у Београду. Године 1920. био је изабран за епископа шабачког, да би исте године био премештен на жичку катедру, где је остао до упокојења, 1933. године.

слала делегацију у Бугарску³⁸ и као шефа делегације одредила Владика Николаја. Он је по повратку поднео исцрпан реферат краљу Александру, који је био задовољан и пожелео је да му Николај буде ближе. Аутор напомиње шта је био узрок томе што је Епископ Николај после Првог светског рата био у немилости краља Александра. Николај је био против Солунског процеса, који се водио против пуковника Драгутина Димитријевића Аписа и његових сарадника, јер је сматрао да ће тај процес компромитовати Србе код Савезника; чак је преко српског посланика у Лондону послао депешу тадашњем регенту Александру. Лоши односи су се продужили и после рата, све до 1932. године. Краљ је намеравао да се крунише у Жичи и хтео је да у њој направи репрезентативни манастир. Његова намера није успела да се спроведе у дело, јер је краљ страдао у Марсеју 9. октобра 1934. године.³⁹

После смрти Владике Јефрема, Владика Николај је постављен за администратора епархије, а тек је 1936. изабран је за епархијског епископа.⁴⁰ Први потез Владике Николаја било је премештање седишта епархије из Чачка у Краљево, чиме се замерио Чачанима. Озлојеђеност Чачана је била велика, а Епископ Јован наводи случај из свог боравка у Америци, када му је чачански адвокат Мија Алексић, емигрант

³⁸ Према сведочанству проте Најдановића, конференција је била одржана крајем априла и почетком маја. Оба заседања конференције била су одржана у Софији (једна у дворани Синода, друга у Митрополији, уз цркву у којој почивају мошти Светог краља Милутина). Владика Николај је успео да промени став бугарске јавности према југословенској делегацији; наиме, до њиховог доласка била је непријатељски настројена, посебно према вођи делегације, Епископу Николају. Касније, у току рада конференције, а нарочито после донете резолуције, иста та јавност је променила мишљење према Епископу Николају и у штампи доносила његове говоре. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 35–36.

³⁹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 492–494.

⁴⁰ Милош Матијевић наводи да је Епископ Николај на жичку катедру прешао по својој жељи, као и по жељи народа те епархије. Милош Матијевић, *Чачак, ѿрон Епархије жичке (1831–1934). Црквена историја Чачка и околине у документима Архива Српске Православне Цркве* (Београд: Архив Српске Православне Цркве — Чачак: Међуопштински архив; 2016), 15.

у Чикагу, рекао да Владика Николај није поступио исправно што је седиште епархије преместио из Чачка у Краљево.⁴¹

По премештању седишта Владика је одмах приступио обнову Жиче. Епископ Јован описује шта је све урађено у Жичи и какве је планове имао Епископ Николај — а који се нису испунили због избијања Другог светског рата.⁴² Владика Николај је наставио харитативну делатност, започету у Македонији, тако што је основао ђачке кухиње у Краљеву, Чачку, Горњем Милановцу и Трстенику.⁴³ Епископ Јо-

⁴¹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 494–496. Владика Николај је већ током свог администрирања Епархијом жичком 1934. године пребадио седиште епархије у Краљево, док је у Чачку било привремено седиште. То се види из статистике коју је Црквени суд Епархије жичке упутио Светом архијерејском Синоду исте године. После устоличења, Епископ Николај дефинитивно пребацује седиште епархије у Краљево. Матијевић, *Чачак, џрон Епархије жичке (1831–1934)*, 15.

⁴² Епископ Јован помиње план прављења националне галерије, која би садржала историју српског народа, представљену у сликама. Он наводи само састав прве две собе. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 497. Архимандрит Јован Радосављевић, који је боравио у Жичи као искушеник пре Другог светског рата, у свом чланку наводи шта је све у Жичи било изграђено пре рата. Поред тога, и он спомиње план о галерији која би садржала историју српског народа, представљену у сликама. О намери за формирање те галерије он је чуо од Епископа Јована. Према његовом казивању, Епископ Јован му је рекао да би та галерија била подељена на пет циклуса: први би представљао досељавање Срба на Балканско полуострво и примање хришћанства; други — период Немањића са Светим Савом и Жичом; трећи — Лазаревиће, Косово, турско ропство и робовање српског народа; четврти — устаничке ратове под Карађорђеом и Милошем; пети — ослобођење и обнову Српске Цркве, тј. Патријаршије и Српског народа. Поред тога, Жича би имала 12 олтара и звонару са 12 звона, у част 12 апостола; тако је било планирано да се уведе не само светогорски типик, него и даноноћно богослужење. Архимандрит Јован (Радосављевић), „Сећања на жичког Владика Николаја“, у *Свети Владика Николај Охридски и Жички: текстови и сведочења, симјосион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић) (Краљево: Манастир Жича. 2003), 489.

⁴³ У делу Епископа Јована налазимо податак ко је био управник тих дечјих домова и сиротишта. Домом у Трстенику је руководила Нада, која се, после протеривања из Битоља од стране Бугара, са својим сарадницима преселила у Трстеник, где је, по благослову Епископа Николаја, основала дечји дом. За разлику од Битоља, овај дечји дом је био екстернатског типа. Нада Аџић је, као и у Битољу, пожртвовано скупљала помоћ за децу у

ван наводи да су се кухиње издржавале од прилога манастира, парохија и верника — у натури и новцу. Он иступа са смелом критиком што та иницијатива није добила шире размере у Српској Православној Цркви. Његова критика је утемељена, због тога што је велики број манастира у Српској Цркви био богат а није помагао народ; тиме су изазивали озлојеђеност народа, који их је због тога критиковао. Епископ Јован сматра да би положај Цркве у периоду после Другог светског рата био доста бољи да су манастири помагали сиромаше, јер је, како наводи, сваки манастир могао да, без икаквих тешкоћа, издржава по једну породицу у свом месту. Поред харитативне делатности Епископ Николај је препородио манастире у Овчарско-кабларској клисури. Сви манастири су били обновљени, а, што је важније, кадровски су обновљени монаштвом. Од свих манастира најзначајнији и Владици Николају најмилији били су Преображење и Јовање. Епископ Николај је Љубостињу претворио у женски манастир, јер је краљица Марија, када је остала удовица, намеравала да се ту замонаши после пунолетства свог сина, младог краља Петра. Љубостиња је, по замисли краљице, требало да постане школа за девојке које би се припремале за монаштво. За разлику од Охрида, Владика Николај је у Жичкој епархији написао — по обиму и по садржини — мање значајна дела, што Епископ Јован објашњава његовим радом у епархијском црквеном суду и на обнови манастира. Владика Николај је променио име епархијског часописа „Жички преглед“ [= „Преглед Цркве Епархије жичке“] у „Благовесник“ [= „Жички благо-

дому. После рата су нове власти из дома одвеле здраву децу, а ту сместиле децу ометену у развоју. Нада и њене сараднице нису биле у могућности да пруже адекватну негу таквој деци, јер је дому био потребан и дефектолог, а не само обична нега; то је био разлог што је она са својим сарадницама напустила Трстеник. Ивица Љ. Камберовић, „Благоделање сестре Надежде Аџић у Битољу и Трстенику“, у *Иџуманија Ана (Аџић) — оличење њосвећености (Зборник радова њоводом 120 њодина од рођења и 70 њодина од њри-мања монашкој чина)* (Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019), 116–119.

весник“] и у скоро сваком броју објављивао је своје чланке, што је допринело угледу тог часописа.⁴⁴

Аутор у „Сећањима“ сада прелази на описивање села Лелић и подизања цркве у селу, задужбине Владике Николаја. Владика је цркву подигао на њиви свог оца Драгомира; пошто њива није излазила на пут, општина је извршила замену земље и власницима парцела које су се граничиле са Драгомировом парцелом, а излазиле су на пут, у замену за парцеле дала је општинску земљу. Црква је грађена у најгоре време, од 1927. до 1930. године, када је владала велика суша, а све материјалне трошкове око градње сносио је Епископ Николај. Трошкови су били неколико пута већи него што је погођено, а исплаћени су захваљујући Владичином хонорару који је добио као делегат Српске Православне Цркве на Светској конференцији мира у Америци.⁴⁵ Љубомир Ранковић наводи да су цркву у Лелићу осветили Епископ шабачко-ваљевски Михаило и Епископ охридски Николај, на Преображење 1929. године. Том приликом је Епископ Николај своје родитеље, Драгомира и Катарину, прогласио за ктиторе и задужбину ове светиње.⁴⁶

Боравак у Љубостињи и Војловици до доласка Патријарха Гаврила

Аутор „Сећања“ своју пажњу даље усмерава на опис заточеништва Епископа Николаја у Србији, до одвођења у логор Дахау. Епископ Јован је све време заточеништва провео са својим стрицем и захваљујући томе имамо драгоцене податке о заточеништву Епископа Николаја и Патријарха Гаврила.

---

⁴⁴ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 497–504.

⁴⁵ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 504–508.

⁴⁶ Ранковић, *Светији Владика Николај*, 104.

Окупацију земље Владика Николај је дочекао у Жичи. Немцима⁴⁷ је било познато пријатељство Николаја са Енглезима, па су га приморали да упути молбу Светом Архијерејском Синоду да га разреши управљања епархијом због 'нездравља', како аутор истиче, а да моли да му за заменика одреде Епископа штипског Викентија, кога су Бугари протерали из епархије. На Петровдан 1941. године Немци су пребацили Владика у манастир Љубостиња, где је остао до 3. децембра 1942. године. У манастиру Љубостиња⁴⁸ Владика је био ослобођен административних послова, па је само писао. Писао је толико много да је био проблем да му се обезбеди довољно хартије за писање, а била је велика несташница папира. Аутор наводи, по свом сећању, дела која је Владика написао у Љубостињи: „Теодул“, „Српски народ као теодул“, „Средњи систем“, „Индијска писма“, „Мудра игуманија љубостињска“, „Стослов о љубави“, „Зидање Љубостиње“, „Песме у десетерцу“, „Служба преподобне мајке Евгеније“, уз многе песме и песмице. Епископ Јован указује на то да је Владика Николај управљао епархијом, иако је званично био разрешен дужности, јер су сви по-

⁴⁷ Јереј Велибор Џомић дошао је до података из архива немачке полиције који су откривали разлоге утамничења Владике Николаја од стране Немаца: Владика Николај је у својим говорима називао Хитлера антихристом и прорицао је његову пропаст; манастир Жича је био упориште антинацистичког става Срба; Владика је имао добре везе са Англиканском Црквом; седам дана пре потписивања пакта имао је сусрет с генералом Симовићем и сматрали су да је он идејни творац пуча; да је 27. марта у поподневним часовима примио честитке од енглеског краља и Рузвелта; и, што је по њиховом мишљењу било најважније, сматрали су да је, као најутицајнији архијереј СПЦ, могао да поведе Србе у борбу против окупатора. Јереј Велибор Џомић, „Прилози за биографију Св. Владике Николаја у Другом светском рату“, у *Свети Владика Николај Охридски и Жички: њексјови и сведочења, симјосион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић) (Краљево: Манастир Жича. 2003), 427–428.

⁴⁸ Епископ Јован описује богослужбено правило које је Владика Николај увео у Љубостињи. У манастиру Љубостиња вршено је увече, али потпуно измењено и ново, јер је Владика увео мољење светитељима којих би могао да се сети, тако да је то мољење трајало преко сат времена. Владика се молило светитељима кроз песму, а сестре су то прихватале. Епископ Јован (Велимировић), „Цртице из живота Владике Николаја (Поздрав гости-ма о слави „Гласа Цркве“ у Ваљеву 1988. године)“, *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 22.

слови епархије ишли преко њега. Током његовог боравка де-сио се удружен напад четника и партизана на Краљево, што је изазвало немачку одмазду и стрељање цивилног становништва града Краљево. Владика Николај је покушао да интервенише код немачког команданта да се спречи стрељање, али без успеха. Током борби око Краљево бомбардована је Жича,⁴⁹ што је Владика Николај тешко поднео, али га је утешио један његов рођак (претпостављамо да је то био његов синовац, аутор овог дела, који, из скромности, није хтео да спомиње своје име). Бојећи се Николајевог утицаја у народу⁵⁰, Немци су одлучили да га склоне из његове епархије и пребацили су га у манастир Војловица, близу Панчева.⁵¹

Немци су у манастир Војловица,⁵² поред Владике Николаја, пребацили и јеромонаха Василија Костића, ко-

⁴⁹ Монографију о страдању манастира Жича и Студеница за време Другог светског рата написао је архимандрит Јован Радосављевић. Јован Радосављевић, *Живот и страдања Жиче и Студенице: пред рат, под окупаћором и после рата: (1938–1945)* (Нови Сад: Беседа, 2003).

⁵⁰ Епископ Јован доноси сведочанство о намери немачких власти да приликом рације у манастиру Љубостиња убију Владика Николаја, али тако да то не изгледа као да је извршено намерно. На интервенцију појединих угледних људи и политичара, Немцима су предочене последице таквог чина и они су одустали од убиства. Епископ Јован (Велимировић), „Цртице из живота Владике Николаја“, 22. Јереј Велибор Џомић истиче неколико разлога за пребацивање Владике Николаја у Љубостињу: због одржавања контакта са устаницима; велики број свештеника је учествовао у јединицама Драже Михаиловића; постојала је опасност да четници изврше напад на Љубостињу и ослободе Владика, а то би покренуло широке народне масе и усмерило их на устанак против Немаца. Џомић, „Прилози за биографију Св. Владике Николаја у Другом светском рату“, 431–432.

⁵¹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 509–515.

⁵² Овде долази до неслагања у извештајима Епископа Јована и Епископа жичког Василија (тада јеромонаха Василија, који је водио дневник током интернације у манастиру Војловица). Наиме, Епископ Јован наводи да је немачка војска 3. децембра 1942, у рану зору, опколила манастир Љубостиња и интернирце истог дана одвела у манастир Војловица. Велимировић, 505. Са друге стране, Епископ Василије сведочи да су 16. децембра у касним вечерњим часовима Немци опколили манастир и да су у пола дванаест увече кренули према Војловици. Василије Костић, Епископ жички, *Зайоченик манастира Војловице: дневник* (Панчево: Манастир Војловица, 2021), 7–12.

ји је до тада управљао манастиром Љубостиња, а на инсистирање Владике Николаја⁵³ са њима је пошао и његов синовац Јован. Владика и јеромонах Василије су директно спроведени за Војловицу, док је Јован одведен у Београд, где је преноћио у затвору, па је затим одведен у манастир. Аутор описује начин живота у манастиру⁵⁴, где је, за разлику од Љубостиње, био прави затворски режим. Затим описује братију у манастиру и распоред њихових соба. Посете су биле строго забрањене, а било им је онемогућено и да примају пошту. Владика Николај је заједно са јеромонахом Василијем Костићем, одличним зналцем грчког језика, извршио исправку Вуковог превода Новог Завета, уз консултовање превода Светог писма на главне европске језике. Према замисли Владике Николаја, ова исправка није имала за циљ да буде потпуно нов превод, него да се грешке у Вуковом преводу исправе, са намером да то Свети Архијерејски Синод прихвати и да буде званични превод Цркве. У манастиру је једно време био ин-

⁵³ Епископ Василије сведочи да су Владика и он инсистирали да са њима пођу и Јован Велимировић, Владичин синовац, и манастирски послушник, Живорад Васић, јер су били у страху да се после њиховог одласка њима нешто не деси. Немци су то дозволили, те су Јован и Живорад добили наређење да се спреме. Костић, *Заточеник манастира Војловице*, 10.

⁵⁴ У манастиру Војловица, због другачијег режима које су прописале немачке власти, Владика је јутарње и вечерње богослужење вршио у својој келији, а недељна и празнична богослужења су вршена у цркви, под надзором Немаца. Владика је удвостручио своје молитве и почео је да сузама оплакује грехове које је током живота починио. Страховао је да ће завршити своја страдања на чуднијем и страшнијем немачком страстишту, а то страховање се испунило кад је добио наређење да крене са Патријархом према Бечкерек. Епископ Јован (Велимировић), „Цртице из живота Владике Николаја“, 24. Епископ Јован сведочи да је само њима, који су били заточени, било дозвољено да присуствују службама, а осталима не. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 518. Међутим, постојали су случајеви када су Немци дозвољавали братији манастира да присуствује службама, а било је и случајева које Епископ Јован наводи у „Сећању“ — да су некад и понеки Срби из околине успевали да уђу у манастир и присуствују литургији.

терниран и Епископ мукачевско-прјашевски Владимир,⁵⁵ који је после неког времена пуштен.⁵⁶

Долазак Патријарха Гаврила у Војловицу

Патријарх Гаврило је 18. маја 1943. године⁵⁷ био премештен из манастира Раковица у манастир Војловица. Јован Велимировић је морао да се пресели из своје собе у собу Василија Костића, а у његову собу су уселили Патријарха. Само недељом, док је служена литургија, било им је омогућено да се састају у цркви, али и тада су били под надзором стражара. Патријарх Гаврило није хтео да слави своју крсну славу, Аранђеловдан,⁵⁸ зато што је био затворен, уз образложење

⁵⁵ Епископ Јован не зна тачно време када је Епископ Владимир доведен у Војловицу, али зна да је било пре доласка Патријарха Гаврила. Поред тога, Епископ Јован наводи разлог његовог довођења у Војловицу: приликом опела које је држао над једним погинулим војником одржао је говор који се није допао Немцима и они су га затворили у Војловицу. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 521. Међутим, Епископ Василије у свом дневнику доноси податак да је Епископ Владимир доведен у Војловицу 31. августа 1943 — дакле, три месеца после доласка Патријарха Гаврила — а да је ослобођен је 31. марта 1944. Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 132; 166. О ослобођењу Епископа Владимира сведочи Митрополит Јосиф у својим „Мемоарима“: да је 31. 3. 1944. официр Гестапоа Мајер довео из Војловице Епископа Владимира. Митрополит скопски Јосиф (Цвијовић), *Мемоари*, приредио протојереј мр Велибор Џомић, (Цетиње: Светигора, 2008), 195.

⁵⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 515–522.

⁵⁷ Епископ Јован није био сигуран у тачност датума, тј. да је 18. маја Патријарх дошао у Војловицу, јер је дневник који је водио у Војловици био изгубљен; али је био сигуран да је то било у мају, тачније крајем маја. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 522. Епископ Василије у свом дневнику даје тачан датум доласка Патријарха Гаврила у манастир Војловица: 20. мај. Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 111–112.

⁵⁸ Годину дана пре тога, у манастиру Раковица Митрополит Јосиф и викарни Епископ Арсеније посетили су Патријарха за његову славу, да му честитају. Патријарх тога дана није био на литургији нити је кога примао,

да роб не слави. Епископ Николај је успео да наговори Патријарха да слави славу. Тог дана је дошао и Епископ вршачки Дамаскин, па је слава била свечано прослављена.⁵⁹ Затворски режим им је од тог дана био олакшан.

Јеромонах Василије и Јован Велимировић провели су са Патријархом много времена и доста су научили од њега. Патријарх им је причао о томе како је окупацију земље дочекао у манастиру Острог, о злостављању од стране Немаца и описивао им је путовање од Острога преко Сарајева за Београд. У београдском затвору Главњача Патријарх је провео неколико недеља, одакле је пребачен у манастир Раковица, где је остао до преласка у манастир Војловица. Аутор „Сећања“ сад прави дигресију, пре него што почне са описивањем односа Патријарха и Митрополита Јосифа. Када су Немци окупирали Битољ, Наставнички савет послао је професоре Јована Велимировића и јеромонаха Василија Костића у Београд да би добили нова наређења у вези са Богословијом. Дошавши у Скопље, јавили су се Митрополиту Јосифу, који их је сутрадан испратио за Београд. У разговору са њима, Митрополит Јосиф је рекао да неће ићи из Скопља без велике невоље, међутим, десило се да је Митрополит кренуо за Београд одмах после њиховог одласка, а чак је и стигао пре њих у Београд.⁶⁰

После те дигресије, аутор прелази на опис односа Патријарха и Митрополита Јосифа. Патријарх је био љут на Митрополита зато што је преузео председништво Светим

а приликом посете Митрополит Јосиф описује хладан пријем од стране Патријарха, који није желео да слави славу у таквим околностима. Цвијовић, *Мемоари*, 188.

⁵⁹ Прослављање славе помиње и Владика Василије у свом дневнику. Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 144–145.

⁶⁰ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 522–528. Занимљив је детаљ да Митрополит Јосиф у свом извештају Светом Архиепископском Синоду о протеривању из Скопља 1941. године не помиње посету професора Битољске богословије — јеромонаха др Василија Костића и Јована Велимировића. Цвијовић, *Мемоари*, 107–137.

Архијерејским Синодом,⁶¹ услед чега је Патријарх Гаврило Немцима постао непотребан, те нису морали да га пуштају из заточеништва. Патријарх Гаврило је био љут на Митрополита Јосифа и после 1946. године, али је морао да га трпи у Београду, јер Митрополит Јосиф није могао да се врати у своју епархију у Скопље због забране државних власти; пронађено је решење и Митрополит је постављен за администратора Жичке епархије. Патријарха Гаврила је Митрополит Јосиф лишио посебних месечних примања која припадају Патријарху и остављена му је само месечна плата, која није била велика. Аутор примећује да се добијао утисак да се Патријаршија није интересовала за Патријарха и Владика Николаја, јер ниједном није дошла делегација — или појединац из Патријаршије — да се интересује за њихово стање. То је било чудно јер Свети Архијерејски Синод није учинио ништа да олакша њихов боравак у манастиру;⁶² ниједан пакет нису добили, а зна се да је Црква заробљеним свештеницима слала пакете са храном и одеждама за вршење службе. Тако су односи Патријарха и Митрополита, који су били одлични и пријатељски пре рата, остали помућени — а може се рећи и непријатељски — али времена за лична расправљања није било, јер је комунизам довео Цркву у тежак положај, па су морали да се решавају црквени проблеми.⁶³

⁶¹ Због хладног пријема приликом посете Патријарху за његову славу, Митрополит Јосиф је сумњао да је Патријарх љут на њега због тога што је он преузео председавање Синодом. Цвијовић, *Мемоари*, 188–189

⁶² Што се тиче посета делегације из Патријаршије, ту морамо дати за право Епископу Јовану, а и Епископ Василије у свом дневнику не помиње посету делегације из Патријаршије. У вези са пакетима хране, Епископ Василије у дневнику на много места помиње када су и од кога добили пакет са храном, те шта је био садржај пакета. Оно што интернирци у манастиру Војловица нису могли да знају, а што је Митрополит Јосиф забележио у својим мемоарима, јесу интервенције — како код Владе под окупацијом, коју је водио генерал Милан Недић, тако и код немачких окупаторских власти — да се Патријарх Гаврило пусти на слободу. Међутим, ти њихови напори нису уродили плодом. Цвијовић, *Мемоари*, 189–198.

⁶³ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 528–531.

Патријарх Гаврило и Епископ Николај били су стари пријатељи и познавали су се још од времена када је Патријарх био митрополит у Пећи. Њихови односи су достигли критичну тачку у време Конкордатске кризе, међутим, ни један ни други нису прешли дозвољене границе, нити су се препустили утицају гомиле, него су својом мудрошћу сачували јединство Цркве. Односи су били изглађени у манастиру Каленић пред Велику Госпојину 1940. године и од тада су остали непомућени. О добрим односима између њих двојице писао је Патријарх у својим „Мемоарима“, посветивши им један велики одељак.⁶⁴ Епископ Јован демантује тенденциозно писање београдске штампе о лошим односима Патријарха и Епископа Николаја, јер му је био познат њихов међусобни однос, а, поред тога, имао је у својим рукама рукопис „Мемоара“ пре него што су били штампани.⁶⁵

Пошто је Епископ Николај са јеромонахом Василијем био заузет радом на исправци Новог Завета, Јован је највише времена проводио са Патријархом, у разговору, или му је читао нешто. Патријарх га је заволео и предлагао му да га замонаши у Војловици, јер је за брак био престарио — према Патријарховим мерилима — иако је тад имао 31

⁶⁴ Патријарх Гаврило (Дожић), *Мемоари Патријарха српског Гаврила* (Париз: Richelieu, 1974), 221–237. У овом одељку Патријарх ретроспективно приказује свој однос са Епископом Николајем, сукобљена мишљења око конкордата и различит однос према влади Милана Стојадиновића, тадашњег Митрополита Гаврила и Епископа Николаја. На крају поглавља описује се њихово помирење у манастиру Каленић и посета манастиру Љубостиња.

Са друге стране, Димитрије Најдановић оштро напада „Мемоаре“ Патријарха Гаврила, закључујући да само Бог зна шта је у њима истинито. Замера Патријарховој констатацији да је Николај пао пред ноге Патријархове и тражио опроштај (то се мисли на помирење Патријарха и Епископа Николаја), што је, по његовом мишљењу, мало вероватно. А и да је то тачно, то само, по тврдњи Најдановића, доказује генијалну смерност Владике, а 'несмерност' Патријарха. Поред тога, Најдановић означава Патријарха као главног кривца за трагедију српског народа (која је проузрокована пучем 27. марта 1941. године), сматра да Патријарх изједначава себе са Црквом и да су његови „Мемоари“ један венац самохвале. Најдановић, „Биографија Епископа Николаја“, 63.

⁶⁵ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 532–533.

годину. Он је то схватао као шалу, а Патријарх је мислио озбиљно. Када се Патријарх вратио у Србију 1946. године и када је следеће године био планиран избор нових епископа, Патријарх је у њега унео име Епископа Јована, иако је он тада још био цивил. Јован је то одбио, што је Патријарха јако наљутило.⁶⁶

Проводећи време у Војловици, Патријарх је размишљао о послератном уређењу Српске Православне Цркве и арондацији појединих епархија. Тадашња Патријархова епархија била је велика: простирала се од Осијека до Крагујевца. Како је он, поред тога, имао и доста административних обавеза као Патријарх, дошао је до закључка да треба основати Сремску епархију — са седиштем у Сремским Карловцима, и Шумадијску — са седиштем у Крагујевцу, а Патријарху би остао само Београд са околином. Осим тога, од делова Дабробосанске, Црногорско-приморске и Рашко-призренске епархије основана је Будимљанско-полимска епархија,⁶⁷ која је обухватала Стари Рас и Санџак. Први

⁶⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 533–534.

⁶⁷ План Патријарха Гаврила у потпуности је испуњен крајем 20. и почетком 21. века, када су основане Будимљанско-никшићка епархија, са седиштем у Беранама, и Милешевска, са седиштем у Пријепољу. Свети Архиепископски Сабор је на свом заседању 1947. године васпоставио Сремску епархију и основао две нове епархије: Шумадијску, са седиштем у Крагујевцу, и Будимљанско-полимску, са седиштем у Бијелом Пољу. У састав Сремске епархије ушла су намесништва: осечко, вуковарско, шидско, илочно, румско, сремскомитровачко, карловчићко, сремскокарловачко, старопазовачко, земунско — изузев града Земуна, који је са своје четири парохије остао у саставу Архиепископије београдско-карловачке. У састав Шумадијске епархије ушла су следећа намесништва: крагујевачко, темњићко, лепеничко, левачко, беличко, јасеничко, опленачко и колубарско-посавско. Архиепископији су остали следеће територије: град Београд, парохије ван Београда које потпадају под архиепископско намесништво београдско, врачарско-трочанско намесништво, град Земун и Панчевачки рит. У састав Будимљанско-полимске епархије ушли су следећи срезови: андријевички до планине Трешњевик — са испоставом Плава и Гусиња, берански — са испоставом Рожај, дјелопољски, пријепољски, пљеваљски, нововарошки, прибојски и сјенички. За епископа шумадијског изабран је Епископ будимљански Валеријан (Стефановић); за епископа будимљанско-полимског

епископ био је Макарије Ђорђевић, који је убрзо прешао на упражњену Сремску епархију; та епархија је била угашена, а њени делови враћени овим трима епархијама. Планове о арондацији епархија Патријарх је спровео на Архиепископском Сабору 1947. године и тај одлични план је, због тешких политичких прилика, само делимично испуњен.⁶⁸

Ово сведочанство Епископа Јована из разговора са Патријархом Гаврилом у манастиру Војловица доводи нас до закључка да је послератно уређење Српске Цркве — као и арондација појединих епархија — створено у манастиру Војловица, током разговора Патријарха Гаврила са професором Јованом Велимировићем, а тај план је спроведен на првом наредном сабору по завршетку Другог светског рата, 1947. године.

Разговор са Миланом Недићем и интернација у Дахау

Долазак генерала и председника српске владе под окупацијом Милана Недића заузима значајно место у „Сећањима“ Епископа Јована. Наиме, аутор сведочи да је Милан Недић два пута посетио манастир Војловица ради разговора са Патријархом Гаврилом и Епископом Николајем. Међутим, други извори сведоче да је Недић више од два пута посетио манастир Војловица. Зашто је Епископ Јован споменуо да је реч о само двема посетама, не можемо сазнати. По садржају преговора, који доноси Епископ Јован, видимо да су они били међу најзначајнијим преговорима са министром Недићем и министром просвете, Велибором Јонићем — ако не и најзначајнији. Овако се из текста стиче

изабран је архимандрит Макарије Ђорђевић, игуман манастира Раковица, а за администратора Сремске епархије изабран је Епископ злетовско-струмички Викентије (Проданов). Предраг Пузовић, „Рад Светог архиепископског сабора 1947. године“, *Богословље* 1 (2011): 167–168.

⁶⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 534–535.

утисак да је генерал Недић само два пута посетио Војловицу, а број тих посета је доста већи.

„Мемоари“ Патријарха Гаврила помињу само једну посету генерала Недића Патријарху Гаврилу и Епископу Николају, крајем августа 1944. године; том разговору је у „Мемоарима“ посвећено цело поглавље.⁶⁹ Митрополит Јосиф у свом извештају, у оквиру описивања напора Светог Архијерејског Синода да се Патријарх Гаврило и Епископ Николај ослободе, помиње неколико посета генерала Недића манастиру Војловица.⁷⁰ Епископ Василије, који је — тада као јеромонах — боравио са Владиком Николајем и професором Јованом Велимировићем у манастирима Љубостиња и Војловица, у свом дневнику, под датумом 11. јануаром 1944. године⁷¹, помиње посету генерала Недића и министра Јонића, констатујући да је то Недићу трећи, а Јонићу четврти пут како долазе у Војловицу; дана 31. марта исте године бележи да Недић такође долази у Војловицу и да тада Епископа Владимира одводи за Београд.⁷² Из дневника Владике Василија видимо да је Недић најмање четири пута посетио Војловицу.

Генерал Милан Недић, у пратњи министра просвете Велбора Јонића — према сведочанству Епископа Јована — посетио је Војловицу у два наврата: 18. и 21. децембра 1943. године. Први пут разговарали су само са Патријархом, а други пут са Патријархом и Епископом Николајем; састанцима је присуствовао немачки капетан Мајер, шеф верског одељења у београдском Гестапоу. Недић је изнео план Патријарху да се Србија територијално прошири, формира намесништво — чији би један члан био Патријарх — и,

⁶⁹ Дожић, *Мемоари Патријарха српског Гаврила*, 539–562.

⁷⁰ Цвијовић, *Мемоари*, 189–198.

⁷¹ Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 156.

⁷² Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 166. Последњи датум у дневнику је 14. јун 1944. године, јер је пета свеска дневника изгубљена; да је остала сачувана, имали бисмо тачан број посета генерала Недића манастиру Војловица.

на крају, састави парламент, који би у свој састав укључио и представнике Црне Горе, чиме би било извршено уједињење Србије и Црне Горе. Патријарх је идеју поновног уједињења одбио, јер су се Србија и Црна Гора већ једном биле ујединиле. Сходно Недићевом плану, Патријарх би се вратио у Београд и преузео управу над Црквом. Епископу Николају било је забрањено да се врати у своју епархију, а било би му дозвољено да буде у Београду. Српска Православна Црква требало је да сазове Сабор, на коме би био издат проглас против комунизма.⁷³ Патријарх је скицирао одговор, где је избегавао сваку одређеност, али је одговор, будући опширан, крио у себи опасност да се каже више него што треба. Ипак, Патријарх је питао Владика Николаја за савет и мишљење. Владика Николај је изнео три примедбе, чиме је срушио све Недићеве аргументе: прво, одбио је да буде ослобођен и дође у Београд а да не може да се врати у своју епархију. Поред тога, сматрао је да је немогуће да не осуди злочине Немаца у његовој епархији и да се понаша као да се ништа није десило. Скренуо је пажњу Патријарху да Недића не сме називати председником владе, јер Срби имају легалног председника владе у Лондону, а што се тиче сазива Сабора, нагласио је да је опасно да Црква издаје прогласе против једне политичке партије — у том случају комунистичке партије. Једино што може Црква да уради јесте да изда проглас против безбожнихштва. Патријарх је био свестан да су аргументи Владике Николаја необориви, па га је замолио да напише одговор који ће он потписати, а Јовану је стављено у задатак да то писмо откуца на писаћој машини. Један примерак тог писма је остао код аутора овог дела и само му је жао што није затражио од Патријарха писмо Милана Недића које се у одговору помиње. Писмо⁷⁴ Патријарха Милану Недићу аутор је сачувао и доноси нам у овом делу где је на учтив начин одбијен ге-

⁷³ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 536–538.

⁷⁴ Писмо се налази на 542. страни „Сећања“.

нералов план.⁷⁵ После посете генерала Недића Патријарху пронели су се гласови да ће Патријарх изаћи из манастира Војловица и прихватити његов план. Добронамерни људи из црквених кругова, др Павле Дрецун, који је био Патријархов лекар, и архимандрит Раванице (Врдника) Лонгин (Томић), доцније епископ зворничко-тузлански, пренели су расположење народа и црквених кругова и саветовали да Патријарх не пристаје на Недићеву молбу.⁷⁶

После Недићеве посете настало је затишје у манастиру, а 14. септембра дошло је наређење о премештају из манастира Војловица. Та вест за њих није била новост, јер су се проносили гласови око манастира да ће доћи до селидбе. Међутим, наређење о покрету тицало се само Патријарха и Владике Николаја. Полазак је померен са четири сата поподне тог дана на четири сата ујутру, наредног. Јеромонах Василије и Јован су им спаковали кофере и 15. септембра у четири сата ујутру Патријарх и Владика Николај су кренули колима за Панчево, а из Панчева су отишли возом за Бечкерек (данашњи Зрењанин). Ту се завршава непосредно сведочење Епископа Јована и он се сад ослања на сведочанство Епископа банатског Никанора и Патријарха Гаврила. По доласку у Бечкерек, Патријарх и Владика су одсели у једном хотелу, где су и преноћили, па су одатле наставили за Будимпешту. У хотелу их је посетио

⁷⁵ Радмила Радић у својој монографији о Патријарху Гаврилу доноси извештаје са саслушања од стране нових власти у Југославији, и то: генерала Недића, министра Јонића и Драгомира Јовановића, шефа полиције и управника града Београда под немачком окупацијом. Из њихових изјава могу да се извуку значајни закључци: Патријарх Гаврило и Епископ Николај одбијали су сарадњу са Немцима и нису хтели да дају изјаву о лојалности; њиховом ослобађању се противио сам врх немачке државе, а Драгомир Јовановић је изјавио да Црква није била антикомунистички настројена. Радмила Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић): 1881–1950* (Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011²), 425–435. И поред тих непобитних чињеница које су новим властима биле добро познате, Епископу Николају је био забрањен повратак у земљу, као противнику нових југословенских власти.

⁷⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 539–542.

Владика Никанор, који је до тада био професор гимназије у Бечкереку, са неколико свештеника и цивила; разговарао је са њима, а за пут су им спремили и нешто хране. Владика и Патријарх су имали мало новца кад су кренули на пут, можда не више од 100.000 'Недићевих' динара, што је у иностранству представљало безначајну суму. Поред тога, Патријарх је поседовао нешто 'наполеона', а Владици Николају је његов синовац спаковао скупоцене бројанице од топаза, да му се у нужди нађу. Патријарх је аутору овог дела после повратка у земљу испричао да су у Будимпешти он и Владика Николај сишли са воза и отишли у ресторан да ручају. После ручка су хтели да плате и понудили су динаре. Келнер није хтео да прими тај новац и настала је расправа. Срећом, за суседним столом седео је један Србин и, чувши расправу, понудио да плати рачун. Патријарх му се захвалио и прихватио. Рекао му је да је платио ручак Патријарху српском и Владици жичком и да ће, ако Бог да да се виде, поштено вратити дуг.⁷⁷

О сахрани Епископа Николаја

Ово поглавље има за основ чланак Епископа Јована у листу „Глас Цркве“, објављен у броју 2 за 1991. годину. Епископ Јован, тада архимандрит и ректор Београдске богословије, из разумљивих разлога, није могао да присуствује сахрани свог стрица, а податке које нам доноси о сахрани Владике Николаја добио је посредством емигрантске штампе или од пријатеља Владике Николаја који су присуствовали погребу.

Епископ Јован је, као изасланик Светог Архијерејског Синода, путовао у Сједињене Америчке Државе 1966. године.

⁷⁷ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 543–546.

Владика се упокојио између 17. и 18. марта 1956. године у руском манастиру у Саут Канану, а сахрањен је, по својој жељи, у манастиру Светог Саве у Либертивилу. Епископ Јован описује процес сахране Епископа Николаја. Дана 18. марта почеле су да пристижу делегације, а међу првима је дошао српски Епископ Дионисије. Наредног дана служена је прва заупокојена литургија; служили су је српски Епископ Дионисије и руски Епископ Петар. Поворка са телом Владике Николаја стигла је у Њујорк 20. марта, у подне. Епископ Дионисије је одржао помен и надахнуту беседу, у којој је истакао заслуге Владике Николаја за Српску Православну Цркву и народ. Тело Владике је остало у Њујорку до петка, 23. марта, а беседу над Владичиним телом одржали су: протестантски бискуп из Бафала др Скејф, двојица српских свештеника из Њујорка — у име свештенства овог града; ђакон Кирил — у име семинарије; те др Брашић — испред црквене општине у Њујорку, као њен председник. Из Њујорка је поворка дошла у Лакавану, где је Владичино тело било изложено цео дан. Као и у Њујорку, мноштво народа је дошло да се опрости од Владике Николаја. Из Лакаване, Владичино тело је пренето у Чикаго, где га је дочекао велики број људи и где је заупокојену службу служио руски Владика Дионисије (Дионисий Дьяченко). Он је у име Руске Цркве изразио дубоку захвалност Епископу Николају за све што је учинио за руски народ и Цркву у Америци. Из Чикага је тело Владике Николаја било пренето у манастир Светог Саве у Либертивилу, где га је дочекао надлежни Епископ Дионисије са свештенством.⁷⁸

На дан сахране, у недељу, 25. марта,⁷⁹ у манастиру Светог Саве окупило се преко две хиљаде људи. После опела говоре су одржали српски Епископ Дионисије, секретар Америчко-канадске епархије архимандрит Фирмилијан, а

⁷⁸ Епископ Јован (Велимировић), „Физичка смрт и сахрана Епископа Николаја“, *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 26–28.

⁷⁹ Еп. Јован, одн. аутор чланка о сахрани Еп. Николаја прави грешку и наводи да је сахрана била у недељу, 25. марта, а у ствари је била у недељу 27. марта.

посебно дирљиви говор одржао је Владичин верни сарадник — прота Алекса Тодоровић. По гробу је била посута земља из манастира Жиче, из које је донет и дрвени надгробни крст. После сахране одржано је подушје; на њему је либертивилски парох објавио одлуку о оснивању Фонда Епископа Николаја. Величанствена сахрана Владике Николаја измирила је завађене Србе и допринела је учвршћивању јединства Срба у Америци.⁸⁰

Закључак

Дела Епископа Јована о Епископу Николају Велимировићу дају детаљни увид у његов живот, са занимљивим подацима о Епископу Николају и о важним црквеним личностима и догађајима тог времена. У својим делима био је акрибичан, без намере да главну личност свог „Сећања“ уздиже у односу на остале личности које се помињу у његовим делима; објективно и истинито је приказивао и личности и догађаје. Такође, његово дело пружа нови увид у живот и рад Епископа Николаја, а — будући анализирано у ширем историјском контексту — даје и нова сазнања о историји Српске Православне Цркве у том периоду.

* * *

⁸⁰ Епископ Јован (Велимировић), „Физичка смрт и сахрана Епископа Николаја“, 28–29.

Библиографија | Bibliography

Извори | Sources:

Велимировић, Епископ Јован. „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“. У Свештеник Милисав Д. Протић, *Николај — дио-диблиографија 1880–1941*, 455–547. Шабац: Епархија шабачка, 2012.

Велимировић, Епископ Јован. „Цртице из живота Владике Николаја (Поздрав гостима о слави „Гласа Цркве“ у Ваљеу 1988. године)“. *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 21–25.

Велимировић, Епископ Јован. „Физичка смрт и сахрана Епископа Николаја“. *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 26–30.

Литература | Literature:

Berlis, Angela. “Serbian Orthodox Presence in Switzerland in the Early Twentieth Century: Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern.” In *Serbia and the Church of England: The First World War and a New Ecumenism*, edited by Mark D. Chapman and Bogdan Lubardić, 53–73. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2022.

Велимировић, Николај, и Ана Ацић. *Богај–Биџиљ*. Горњи Милановац: Манастир Враћевшница, 2019.

Дожић, Патријарх Гаврило. *Мемоари Патријарха српској Гаврила*. Париз: Richelieu, 1974.

- Камберовић, Ивица Љ. „Благоделање сестре Надежде Ацић у Битољу и Трстенику“. У *Ијуманија Ана (Ацић)* — оличење њосвешености (Зборник радова њоводом 120 њодина од рођења и 70 њодина од ѡримања монашкој чина), ур. проф. др Илијана Чутура и Оливер Ђорђевић, 113–122. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019.
- Костић, Василије, Епископ жички. *Зайоченик манастира Војловице: дневник*. Панчево: Манастир Војловица, 2021.
- Кокотовић, Будимир. „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“. *Николајеве студије*, година II, бр. 4 (2022): 367–388. <https://doi.org/10.46825/nicholaistudies/ns.2022.2.4.367-388>.
- Марковић, Игнатије. *Сѡо седамдесет ѡет ѡ година Бојословије Светој Саве у Београду (1836–2011)*. Београд: Богословија Светог Саве, 2011.
- Матијевић, Милош. *Чачак, ѡрон Епархије жичке (1831–1934). Црквена историја Чачка и околине у докуменѡима Архива Српске Православне Цркве*. Београд: Архив Српске Православне Цркве — Чачак: Међуопштински архив, 2016.
- Најдановић, Димитрије. „Биографија Владике Николаја“. У *О Владици Николају*, изабрана дела књига XXV, пр. Љубомир Ранковић, 7–79. Ваљево: Глас Цркве, 2000.
- Пузовић, Владислав. *Руски ѡуѡеви српској бојословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду — ЈП Службени гласник, 2017.
- Пузовић, Предраг. „Рад Светог архијерејског сабора 1947. године“. *Бојословље* 1 (2011): 152–171.
- Радић, Радмила. *Живој у временима: Паѡријарх Гаврило (Дожић): 1881–1950*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011².

- Радочић, Зоран, и Мирко С. Бојанић. „Велимировићи Владике Николаја“. *Гласник: годишњак Међуојштинској историјској архива Ваљево*, бр. 32 (1998): 166–179.
- Радосављевић, Јован. *Живот и стварања Жиче и Студенице: пред рат, под окупацијом и после рата (1938–1945)*. Нови Сад: Беседа, 2003².
- Радосављевић, архимандрит Јован. „Сећање на жичког Владика Николаја“. У *Свети Владика Николај Охридски и Жички, текстови и сведочења, симпозион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић), 485–493. Краљево: Манастир Жича, 2003.
- Ранковић, Љубомир. *Свети Владика Николај: живот и дело*. Шабач: Глас Цркве, 2013.
- Станков, Љиљана П. „Свети посао, са пуно љубави и душе — добротворни рад Надежде Ацић у Београду и Битољу“. У *Игуманија Ана (Ацић) — оличење посвећености (Зборник радова новодом 120 година од рођења и 70 година од њених монашкој чина)*, ур. проф. др Илијана Чутура и Оливер Ђорђевић, 41–58. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019.
- Суботић, Драган. *Епископ Николај и православни дојомољачки покрет. Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920–1941*. Београд: Нова Искра, 1996.
- Цвијовић, Митрополит скопски Јосиф. *Мемоари*. Приредио протојереј мр Велибор Џомић. Цетиње: Светигора, 2008.
- Чаировић, Ивица, и Миломир Тодоровић. *Служење и сведочење протојереја Људисава Д. Појовића (1881–1966)*. Крагујевац: Каленић, 2019.
- Џомић, Јереј Велибор. „Прилози за биографију Св. Владике Николаја у Другом светском рату“. У *Свети Владика Николај Охридски и Жички: текстови и сведочења, симпозион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић), 426–439. Краљево: Манастир Жича, 2003.

* * *